

«Barnehagen er ingen søndagsskole ...»

Religion i barnehager med forskjellige livssynsvedtekter
Av Olav Hovdelien og Helje Kringlebotn Sødal

Hvordan forstår et utvalg styrere og pedagogiske ledere de delene av fagområdet etikk, religion og filosofi (ERF) som handler om religion og religiøs tradisjonsformidling i barnehagen? Og hvordan arbeider de med dem i praksis? Vi intervjuet ansatte fra 19 barnehager i Agder og Oslo og gjennomgikk vedtekter og årsplaner for å få svar. Noen informanter arbeidet i barnehager med «vanlig» formål, andre i private barnehager med særlig formål. I tros- og livssynsbarnehagene fortalte mange om høy prioritering og integrering av religiøs tradisjonsformidling, og om stort metodemangfold. I offentlige barnehager ble målformuleringene i ERF ofte nedprioritert, og religion var lite synlig utenom i adventstiden. Samtidig var det variasjon innenfor begge barnehagetyperne.

Nøkkelord: Barnehager; religion; fagområdet etikk, religion og filosofi (ERF); tradisjonsformidling; livssynsvedtekt

OLAV HOVDELIEN, f. 1968, professor i religion, livssyn og etikk ved OsloMet – storbyuniversitetet, Institutt for barnehagelærerutdanning, Pb 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo.
E-post: Olav.Hovdelien@oslomet.no

HELJE KRINGLEBOTN SØDAL, f. 1962, professor i kristendomshistorie ved Universitetet i Agder.
Adresse: Pb 422, 4604 Kristiansand. E-post: Helje.K.Sodal@uia.no

INTRODUKSJON

Alle norske barnehager er forpliktet på formålet i barnehagelovens §1, presisert i gjeldende rammeplan (Kunnskapsdepartementet 2017), heretter kalt vanlig formål, og på å arbeide med barnehagens syv fagområder (jf. Østrem et al. 2009:25–29). Samtidig åpner barnehageloven for verdimesig mangfold, og gir private barnehager rett til å vedtektsfeste «særlige bestemmelser om tros- eller livssynsformål» (§ 1a) i et tillegg til det felles verdigrunnlaget. Alternativt kan de vedtektsfeste at verdiene i lovens § 1 ikke skal forankres i den kristne og humanistiske arv og tradisjon. I 2020 hadde 262 private barnehager vedtektsfestet et alternativt verdigrunnlag og var registrert som tros- og livssynsbarnehager.¹ Det betyr at denne typen profilbarnehager utgjorde 4,7 prosent av alle landets barnehager. Et formål eller verdigrunnlag forplikter barnehagens eier og ansatte,

¹ Tall fra PBL som henter tall fra Utdanningsdirektoratet/BASILs innrapportering, <https://www.barnehagemonitor.no/mangfold-og-eierskap/>, lest 8.4.2021.

og har dessuten en viktig funksjon for foresatte som kan vite hva de søker på og takker ja til verdimessig. Det ligger prinsipielt til grunn for hele virksomheten, enten barnehagen har vanlig formål eller supplerer dette med en livssynsvedtekt. Ansatte med pedagogisk ansvar skal konkretisere og realisere føringer fra offentlige styringsdokumenter og lokale vedtekter. Med bakgrunn i dette spør vi: Hvordan forstår og praktiserer styrere og pedagogiske ledere i et utvalg barnehager med ulike livssynsvedtekter, de delene av fagområdet etikk, religion og filosofi (ERF) som tematiserer religion og religiøs tradisjonsformidling?

TIDLIGERE FORSKNING

Kunnskapsdepartementet (2018) har etterlyst mer forskning om religion og livssyn i barnehagen. I perioden 1996–2018 ble det på feltet for eksempel bare publisert 25 forskningsarbeider av ulik størrelse og omfang.² Det er lite sammenlignet med forskning på religion fra skolefeltet (Hovdelien 2018:294–297). Forskningsrapporten «Alle teller mer» viser til at ERF er det fagområdet som det arbeides minst med i barnehagen. Bare 15 % av styrerne oppgir at det arbeides ganske mye med dette i deres barnehage. I tillegg opplever ca. 63 % av styrerne at det er svært eller noe krevende å arbeide med ERF i barnehagen (Østrem et al. 2009:25–29; jf. Hovdelien 2018). Dette resultatet er senere blitt bekreftet i forskning utført av Lars Guldbrandsen og Erik Eliassen (2013:51–52). Annen relevant forskning inkluderer Ingeborg Tveter Thoresens artikkel «Barnehagen i støpeskjeen» der hun tar for seg barnehagens utviklingshistorie som en betydningsfull sektor i velferdssamfunnet (Thoresen 2006; jf. Thoresen og Winje 2017:13–112). Ingebjørg Stubø (2010) og Olav Hovdelien (2012) har begge tatt for seg innføringen av ny formålsbestemmelse, mens Helje Kringlebotn Sødals bok *Kristen arv og tradisjon i barnehagen* (2018) inneholder en innføring i tematikk knyttet til kristendom i barnehagen.

Knappt noe tidligere forskning handler om likheter og forskjeller mellom barnehager med ulik livssynsvedtekt, slik vår studie gjør. Den forskningen som likevel har mest relevans for oss, er studier av høytidsmarkeringer i barnehagen utført av henholdsvis Audun Toft og Kristine Toft Rosland (2014), Kari Krogstad og Kari-Mette Walmann Hidle (2015) og Kari Krogstad (2017). Toft og Rosland har undersøkt høytidsmarkeringer i barnehager i fire kommuner på Helgeland. Et viktig funn her er at det bare var de kristne høytidene som ble markert, og at barnehagelærerne manglet kunnskap om ikke-kristne høytider. Dette funnet bekreftes av Krogstad og Hiddles studie. Et hovedfunn hos dem er at barnehager som hadde barn med minoritetsreligiøs tilknytning, i liten grad drev høytidsmarkering slik rammeplanen krever. De konkluderer med at aktivitetene ikke tar sikte på å utvikle interesse, toleranse og respekt i barnegruppen som helhet. Krogstad undersøkte også høytidsmarkering og barnehageansattes holdninger til dette i én

2 For en oversikt over forskning på religion og livssyn i barnehagen, se Hovdelien 2018.

barnehage. Hun fant at de ansattes viktigste begrunnelser for å nedtone religiøs høytidsmarkering var tanker om nøytralitet og det å ikke støte noen. Ifølge denne studien var foreldrene generelt lite informert om innholdet i og bakgrunnen for høytidsmarkeringen.

MATERIALE OG METODE

Materialet vårt er semistrukturerte intervjuer utført på Agder og i Oslo høsten 2019 og våren 2020. Informantene var styrere og pedagogiske ledere fra syv kommunale/offentlige barnehager (med «vanlig» formål) og 12 tros- og livssynsbarnehager hvorav ti med kristen, én med jødisk og én med islamsk livssynsvedtekt.³ Spørsmålene handlet om hvordan informantene forstod og praktiserte de delene av ERF som tematiserer religion og religiøs tradisjonsformidling.⁴ Metodologisk samsvarer dette med det Anthony Giddens (2003:400–404) beskriver som en dobbelthermeneutisk tilnærming, der informantenes forståelse analyseres og diskuteres for å få dypere forståelse av feltet. I vårt tilfelle skjedde det i lys av vedtekter, årsplaner og andre dokumenter vi fikk i barnehagene, offentlig statistikk og annen forskning i den grad det finnes.

Vi intervjuet ansatte med pedagogisk ansvar fordi denne personalgruppen har størst innflytelse over *om*, og *hvordan* det arbeides med religion i barnehagen. Utvalget var strategisk i den forstand at vi innlemmet kommunale/offentlige barnehager og private barnehager med ulik livssynsvedtekt. Vi la dessuten opp til geografisk spredning og intervjuet i Oslo, som er et sekulært preget og livssynsmangfoldig fylke, og i Agder, der kristendom står sterkt. Selv om materialet har stor bredde i livssynsvedtekter med innslag fra alle religioner som eier barnehager i Norge, er utvalget for lite til å generalisere funnene.

Informantene er anonymisert.⁵ Vi knytter sitater til geografi og eierskap, og barnehagene er kodet slik: De fra Agder har bokstaven A, de fra Oslo har O. Alle er nummerert, og eierskap er markert slik for de private: K står for kristen, I for islamsk og J for jødisk livssynsvedtekt.

TEORETISK PERSPEKTIV

Læreplanteori var et naturlig teoretisk innsteg siden hoveddelen av den empiriske undersøkelsen dreide seg om hvordan informantene tolket, vurderte og fortalte om implementeringen av deler av barnehagens rammeverk. Den amerikanske pedagogen John Goodlad har utarbeidet en mye brukt modell med fem læreplan-nivåer som beskriver prosessen fra idéstadiet for en læreplan til erfaringer med

3 Det stilte to ansatte til intervju i A3 og AK6. Ellers er det én informant fra hver barnehage. Vi rettet forespørselen om å delta i undersøkelsen til styrer, og det viste seg at alle informantene ble kvinner.

4 Undersøkelsen er støttet økonomisk av PRONETT ved Universitetet i Agder.

5 I den jødiske barnehagen har informanten, etter å ha blitt forelagt utskriften fra intervjuet, gitt skriftlig samtykke til at opplysninger fra dette kan brukes i artikkelen, til tross for at opplysningene kan spores tilbake til intervjuet siden det bare er én jødisk barnehage i Norge.

realiseringen av den. Tre av disse nivåene og overgangene mellom dem er relevante for studien vår: *den formelle*, *den oppfattede* og *den operasjonaliserte planen* (Goodlad, Klein & Tye 1979:58–64).⁶ Teorien har overføringsverdi til barnehagen selv om planverket er mindre detaljstyrt her enn i skolen. Ifølge Goodlad består den formelle planen av offentlig godkjente og allment tilgjengelige plandokumenter på nasjonalt og lokalt nivå. I studien vår utgjør rammeplanen, lokale vedtekter, årsplaner og andre planer den formelle planen, men bare én del av disse er lik for alle barnehagene i materialet, rammeplanen. Et viktig poeng hos Goodlad er at den formelle planen alltid må tolkes – av lærere, foreldre, politikere og andre. Vi var opptatt av og avgrenset oss til tolkninger hos barnehagelærere med pedagogisk ansvar ut fra tanken om at tolkningene deres virker særlig styrende for den operasjonaliserte planen, i.e. den som faktisk blir iverksatt i barnehagen. Slike plantolkninger varierer blant annet ut fra fortolkerens erfarings- og yrkesbakgrunn, kunnskaper, holdninger og livssyn, lokale forhold, sammensetningen av barne- og foreldregruppen og tanker om hva som er mulig i en opplærings situasjon. Den oppfattede planen har ifølge Goodlad størst betydning for hvordan den formelle planen blir omsatt i praksis.

Den operasjonaliserte planen er likevel ikke identisk med den oppfattede planen. Det kan være stor forskjell på det en barnehagelærer planlegger, og det som faktisk skjer i arbeidet med dette i barnegruppen. Forhold som «læremidler», materialer, utstyr, uforutsette hendelser og barnas og de ansattes forutsetninger og dagsform spiller inn. Siden vi ikke har observert i barnehagene, handler den operasjonaliserte planen i denne artikkelen ikke om hvordan den formelle planen faktisk blir gjennomført, men om hva informantene og dokumentene vi har hatt tilgang til, forteller om dette.

Religion som formidlingsstoff berører personlige spørsmål det kan være sterke positive eller negative holdninger til blant personalet og foreldrene i tillegg til mer eller mindre uttalte kulturer lokalt. Personalet vil også ha forskjellig grad av kunnskap om religion. Det kan gjøre overgangen fra den formelle til den oppfattede og operasjonaliserte planen krevende og uforutsigbar og dessuten føre til at det etableres en «skjult plan» som verken tematiseres muntlig eller skriftlig, men som påvirker den operasjonaliserte planen og formidler kunnskap, verdier og holdninger som verken er spesifisert av lovgivere eller barnehageeiere (jf. Gudem 2003:261–266). Det kan være motsetninger mellom den skjulte og den formelle planen, men de kan også styrke hverandre. I det første tilfellet vil en overse, minimere eller motarbeide (deler av) den formelle planen, i det siste vil en aktivt støtte seg til planen og positivt fremheve elementer fra den. «Skjulte planer» er prinsipielt problematiske fordi barn og foreldre gjennom dem delvis møter noe annet enn det den formelle planen foreskriver, samtidig som det kan

6 Den ideologiske og den erfarte læreplanen, Goodlads øvrige to nivåer, er lite relevante for vår studie.

være vanskelig å peke på og eventuelt kritisere hva dette «noe» er, og fordi deler av samfunnsmandatet kan underkommuniseres.

Den formelle planen (rammeplanen) har verb som å formidle og utforske, men inneholder ikke verbet å forkynne. Likevel har spørsmål om forskjeller mellom formidling og forkynnelse stått sentralt i debattene om ERF (Sødal 2018:38–39). Informantenes forståelse av formidling og forkynnelse vil påvirke hvordan de tolker den formelle planen og jobber videre med den. Kognitivt orientert kunnskapsformidling, for eksempel om bakgrunnen for religiøse høytider, er allment akseptert hvis omfanget er begrenset. Forkynnelse, som det er bred forståelse om at barnehagen *ikke* skal drive med, handler om sterkere grad av involvering og stillingtagen. Rammeplanen (pkt. 7) fastslår at alle barnehager skal være pedagogiske virksomheter, ikke religiøse fellesskap. I praksis kan det likevel være vanskelig å skille mellom formidling og forkynnelse i arbeidet med flere målformuleringer i ERF, der enkelte peker ut over formidling i snever forstand. Det samme gjør verbet å utforske. Eksempler her er tilrettelegging for opplevelser, erfaringer, utforskning og undring om religiøs tematikk.

RELIGION I BARNEHAGER MED FORSKJELLIGE LIVSSYNSVEDTEKTER

Rammeplanen knytter fagområdet etikk, religion og filosofi (ERF) særlig til barnehagens samfunnsmandat sett i lys av livssynsmangfold, og den forutsetter synliggjøring og åpenhet om religion. Religion er nevnt i fem av de totalt elleve målformuleringene i fagområdet (Kunnskapsdepartementet 2017:55–56). Oppsummert går de ut på at barna skal få «kjennskap til grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon og bli kjent med religioner og livssyn som er representert i barnehagen». Personalet skal i den forbindelse «formidle fortellinger og skape rom for barnas opplevelser, samtaler, erfaringer og tanker om religion, livssyn, etikk og eksistensielle temaer». De skal «utforske og undre seg over eksistensielle, etiske, religiøse, livssynsmessige og filosofiske spørsmål sammen med barna», og gi dem «kjennskap til og markere merkedager, høytider og tradisjoner i den kristne kulturarven og andre religioner og livssyn som er representert i barnehagen». Her er det verd å merke flertallssubstantivene som indikerer at det ikke er nok med for eksempel én høytidsmarkering fra en religion. De voksne skal dessuten «samtale med barna om religiøse og kulturelle uttrykk og være bevisst på hvordan egen deltakelse kan støtte og utvide barnas tenkning», underforstått om religion. Med dette gir rammeplanen personalet stort ansvar for og stor makt over kunnskapsformidling og holdningsdannelse.

Høytidsmarkering i offentlige barnehager

Tidligere forskning viser at barnehager flest markerer jul, og at advents- og juletiden er den tiden i året der religion er mest synlig i barnehagen (Hovdelien 2018:289–292). I de offentlig eide barnehagene i materialet vårt markerte alle barnehagene jul. A3, A4 og O2 markerte dessuten påske. I O1 fortalte informanten at høytider fra de religionene som var representert i barnegruppen, ble markert, og konkretiserte med muslimske barn og eid. A3, A4 og O3 markerte denne høytiden i varierende grad, og A2 ytret ønske om å gjøre det.

Informantene var gjennomgående opptatt av at julen skulle markeres, ikke feires. De fleste beskrev oppleggene som formidling av kulturarv mer enn som formidling av religion, og refererte til at forkynnelse ikke hadde noen plass i barnehagen. I årsplanen til barnehage A1 fra 2019 sto det eksplisitt at barna ikke på noen måte skulle påvirkes religiøst. Ser vi på volum, var ytterpunktene i materialet A4 og A1. Ifølge informantene satte A4 av fire samlingsstunder til slik formidling mens A1 brukte én samlingsstund der kateketen fra den lokale menigheten var invitert til å bidra. Tilsvarende «outsourcing» av formidling om religion i barnehagen er dokumentert av andre (Krogstad 2017).

Gjenfortelling fra Bibelen om Jesu fødsel og kristne julesanger var de mest brukte metodene. De fleste, men ikke A1, O2 og O3, besøkte kirken i nærmiljøet før jul. Kirkevandring var mer vanlig enn barnehagegudstjenester, som bare A4 deltok på. O1 gikk på «kirkeromsbesøk» der presten hadde regien. Kirkevandring er et planlagt pedagogisk opplegg der barna går til stasjoner som er spredd i kirkerommet, som formidler noe fra fortellingen om Jesu fødsel. Informantene anså ikke kirkevandring som forkynnende eller religiøst involverende, til tross for religiøse elementer i dette opplegget.

I A2 fortalte informanten at de ville vurdere å kutte ut kirkebesøk hvis det var barn som ikke kunne delta: «Barnehagen har et prinsipp om at alle barn skal kunne delta i det barnehagen gjør», hevdet hun, og viste til inkluderingshensyn. Informantene i A3 og A4 var mer opptatt av hensynet til kulturformidling og barns behov for kunnskap om kristendom. De ville gå på kirkebesøk også hvis enkelte foreldrene ønsket fritak: «Vi må respektere at det er noen barn som ikke kan delta i alle aktivitetene», påpekte den ene informanten, og la til at formidling av kristne tradisjoner var uproblematisk for de fleste muslimene.

«Påske [...] da skjer det ingenting, utenom 'gule ting' [...] fokuset er på etikk», sa informanten i O3. Tre andre formidlet et lignende syn, og informanten i A1 forklarte at den kristne bakgrunnen for påsken ble utelatt fordi den var for brutal. Hun var særlig opptatt av reaksjoner fra flyktninger som hadde opplevd vold før de kom til Norge. A4 var den eneste kommunale barnehagen som hadde tradisjonsformidling for alle de viktigste kristne høytidene og høytidsdagene. A3 hadde påskevandring i kirken, men ikke noe om Kristi himmelfartsdag.

Informantene var generelt godt kjent med at rammeplanen sier høytider fra andre religioner enn kristendommen skal markeres hvis de er representert i barnehagen. I praksis ga de likevel uttrykk for at dette dreide seg om å markere eid. O1 ligger i et område med mange migranter fra ikke-vestlige land, og her var personalet ivrig etter å etablere dialog med foreldrene og samarbeide med dem om høytidsmarkering: «Det er ikke noe poeng med å markere høytider hvis ikke foreldrene kjenner seg igjen i måten disse gjøres på og måten deres religion praktiseres på», påpekte hun. Denne barnehagen markerte eid hvert år i samarbeid med foreldrene, som forteller barna om islam, viser frem bønneteppe og koranen. Samtidig understreket informanten at hun var opptatt av å behandle religioner relativt likt.

Høytidsmarkering i barnehager med livssynsvedtekt

Tros- og livssynsbarnehagene la gjennomgående stor vekt på høytidsmarkering som en naturlig og selvsagt del av virksomheten. Alle de kristne høytidene ble markert i de kristne barnehagene, den islamske barnehagen markerte begge eid-festene, og den jødiske barnehagen markerte de viktigste jødiske høytidene som en del av årshjulet. Antall høytidsmarkeringer varierte ellers med flest i den jødiske barnehagen og minst i OK3. De kristne barnehagene markerte høytider med et «mer tydelig fokus på kristen bakgrunn enn andre barnehager», som informanten i AK5 sa det. Metodemangfoldet var stort i de kristne og i den jødiske barnehagen og omfattet gjenfortelling, dramatiseringer/spill, kirke- eller synagogebesøk, besøk fra eiermenigheten, formingsaktiviteter, pynting, spesielle måltider, sang og musikk mm. I AK1 la personalet opp til dramatiseringer om alle dagene i påskeuken på en «lekbasert måte», og barna kunne ha roller om de ønsket det. Ifølge informanten hadde ingen reagert på at det ble for nært å spille for eksempel Jesus. Tidligere inviterte AK5 årlig alle barnehager i Kristiansand til et julespill som flere tusen barn så. Dette tiltaket ble etter hvert for ressurskrevende, men informanten ønsket på sikt å tilby et lignende julespill til barnehagene i bydelen.

Skillet mellom markering og feiring var ikke like tydelig i tros- og livssynsbarnehagene som i de offentlige. I OK3 snakket informanten om påskefest og pinsefest. Informanten i den jødiske barnehagen brukte ordet «feire», og samme ord står i vedtektene. Hun fortalte at høytidsmarkeringene «ender med en kjempefeiring i barnehagen», og beskrev det som skjedde som en opplærende og foregripende parallell til «hjemmenes feiring». Hun fremhevet at «opplevelsen skal stå i sentrum». Videre fortalte hun at sabbaten ukentlig ble innledet med en seremoni i barnehagen før «ca. 50 % [av barna] har samme [seremoni] noen timer senere hjemme». Rabbieren eller kantoren besøkte også barnehagen ukentlig i forbindelse med sabbaten. Samtidig presiserte informanten at barnehagen er en formidlingsinstitusjon: «Målet er at de [barna] skal få kunnskaper og kjennskap til hva et jødisk liv innebærer [...] det er ikke vår oppgave å oppdra barna til tro.

[...] Vi hjelper foreldrene med kunnskapsformidlingen». I materialet vårt var det den jødiske barnehagen som skilte minst mellom feiring og markering. Enkelte informanter brukte markering konsekvent.

Informantene var positive til å markere høytider fra flere religioner: «Får vi barn fra andre religioner, er vi åpne for å markere deres høytider», sa informanten i AK1 og fikk følge av de fleste andre i det. Informanten i den islamske barnehagen viste til at både jul og påske ble markert, sammen med høytider fra andre religioner som var representert i barnegruppen. Selv om den jødiske barnehagen er åpen for andre enn jøder, markeres ikke de kristne høytidene der, men personalet snakket om jul eller andre høytider hvis barna kom inn på det. AK5 har, i samsvar med rammeplanen, vedtektsfestet at høytider fra andre religioner enn kristendommen skal markeres hvis det er barn fra dem i barnehagen.

Religion i hverdagen i offentlige barnehager

Vi spurte også om når og hvordan religion ble tematisert utenom høytidene. Her var hovedinntrykket at religion hadde en marginal plass i hverdagen i de offentlige barnehagene. Religion var primært synlig og ble tematisert i forbindelse med islamske matregler, når barn på eget initiativ spurte personalet om noe som gikk på religion, eller når de snakket om det til andre barn. Ingen anså de islamske matreglene som problematiske. I A1 fortalte informanten at bacon eller leverpostei, som er forbudt i henhold til islam, sto på bordet i barnehagen selv om det var muslimer i barnegruppen eller blant de ansatte. Hun argumenterte med at barna måtte lære hva de skulle spise eller ikke spise, og at dette synliggjorde mangfold på en fin måte.

Ingen av de offentlige barnehagene brukte religiøse bordvers, og bøker med religiøs tematikk var ikke del av utvalget i lesekroken. Religion er ikke «et stort tema» i barnehagen, sa informanten i A2, men la til at personalet forsøkte å legge til rette for barnas undring. I A1, som hadde mange barn med migrantbakgrunn, fortalte informanten at det kunne komme opp mange spontane dialoger om religion blant barna, og at de voksne da stilte åpne spørsmål. I O2, hvor omtrent 70 % av barna var muslimer og flertallet av de ansatte var sekulære, mente informanten at barna var veldig opptatt av religion: «De undrer seg [...] er opptatt av at noen er muslimer og andre ikke [...] spesielt når det kommer nye barn i gruppen.» Ved slike anledninger var hun opptatt av å snakke om religion, men beskrev dette som del av barnehagens integreringsarbeid mer enn som arbeid i ERF. Informanten i A4 presiserte både at det var viktig å ta tak i det barna var opptatt av, og at personalet var trent til å gjøre det på en måte som ivaretok foreldremandatet og barnets livssynsbakgrunn. Hun konkretiserte med samtaler om død.

Noen informanter fortalte at regler for samhandling mellom kvinner og menn i islam kunne aktualisere religion i barnehagehverdagen, og at forventninger

fra islamske foreldre kunne komme i klinsj med det lovpålagte likestillingsarbeidet i barnehagen og skape utfordringer i foreldresamarbeidet. Håndhilsning, øyekontakt, bleieskift eller hjelp ved toalettbesøk, lek med kjønnsroller ved utkledding og det at jenter og gutter lekte sammen, ble nevnt som potensielt utfordrende. Noen informanter var vage om hvordan de forholdt seg i slike situasjoner. «Det løser seg som oftest av seg selv», sa en informant (A3), men presiserte at personalet ikke aksepterte religiøst begrunnede ønsker om at jenter og gutter ikke skulle leke med hverandre. Informanten i A1 fortalte at personalet hadde måttet avslå foreldrenes ønsker ved flere anledninger for å ivareta arbeidet med likestilling.

Fritaksønsker på grunn av religion ble også nevnt, som at noen ikke ville at barnet skulle besøke en kirke eller andre religiøse bygg, delta på formidlingsaktiviteter som handlet om religiøse tradisjoner, eller kles opp som julenisse eller Lucia. Slike ønsker ble alltid respektert. Noen organiserte alternative opplegg, andre ga beskjed om at barna måtte være hjemme hvis de ikke kunne delta. De som introduserte parallelle alternative aktiviteter og opplegg, la mest vekt på at barn måtte lære å forholde seg til ulikheter. De som argumenterte mot alternative opplegg, la mer vekt på at barn ikke skulle føle seg utenfor.

Religion i hverdagen i tros- og livssynsbarnehager⁷

Informantene formidlet at religion var naturlig integrert i hverdagen, og årsplanene formidlet et tilsvarende inntrykk. Unntaket var informanten fra den islamske barnehagen som uttalte seg vagt om den religiøse formidlingen. De sang muslimske sanger, men holdt seg «langt unna forkynnelse», hevdet hun. De fleste kristne barnehagene hadde én kristen samling hver uke. Andre, som AK2, hadde sjeldnere og mer konsentrerte opplegg med prosjekter om kristendom i årsplanen og lengre bibelfortellingssekvenser i årshjulet. Integrering av livssynsvedtekten gikk igjen som et viktig anliggende for mange. «Vi fletter inn det kristne der det er naturlig i det daglige over tid», sa informanten i AK1, et utsagn som formidler holdningen til de fleste informantene i materialet. Samtidig karakteriserte flere informanter barnehagen som en pedagogisk institusjon: «Vi er først og fremst en vanlig barnehage med en ekstra dimensjon», for å bruke OK3s formulering.

De kristne barnehagene brukte bare kristne bordvers, med unntak for OK1 og OK4 der «nøytrale» bordvers forekom av og til. Et par barnehager brukte også faste bønner som «Kjære Gud, ta hånden min», men fribønn bedt av personalet ble bare nevnt av informanten i AK5. Sammenlagt var metodebruken for den religiøse formidlingen variert, på linje med den en kan anta benyttes i andre fagområder. Informantene snakket om film, drama, lek med Duplo, maling, tegning, andre

⁷ Deler av materialet som handler om religion i tros- og livssynsbarnehager er tidligere behandlet i artikkelen «Kristne barnehager i Norge» (Sødal og Hovdelien 2020).

formingsaktiviteter, flanellograf, skatte- eller lekekiste med ting som illustrerte noe fra Bibelen, plansjer, og etablering av lekesoner med materiell som passet til bibelfortellinger de hadde om. Kristne barnebøker var tilgjengelige i de kristne barnehagene der mange også hadde besøk av prest, kateket eller noen fra eierorganisasjon, og som inviterte til eiers tilrettelagte gudstjenester eller arrangementer for barn.

Informantene formidlet en varierende grad av bevissthet om skillet mellom formidling og forkynnelse. Informanten i OK1 presiserte at barnehagen ikke skulle forkynne og sa at hun la «bånd på» seg om dette. Både hun og informantene i AK1 og AK4 understrekte at barnehagen ikke var en «søndagsskole». «I barnehagen snakker vi om og forteller, men vi inviterer ikke til å ta standpunkt», sa informantene i AK2. Å ikke stille barn overfor trosvalg, gikk igjen hos dem som forsøkte å konkretisere forskjellen mellom et kristent barnarbeid og en kristen barnehage. «Vi tror forskjellig [...] det er fint», sa informantene i OK4, og presiserte at barnehagen ikke fortalte barna hva som var «riktig» livssynsmessig.

Informanten i AK5 var særlig opptatt av foreldremandatet og at foreldrene eventuelt måtte følge opp den kristne formidlingen hjemme. AK6 hadde en visjon som kan karakteriseres som forkynnende: «Med Jesus i hjertet». Informantene forklarte visjonen slik: Barna skulle bli kjent med eller få kunnskap om Jesus og kristendommen i barnehagen. Så måtte de selv (senere) velge om de ville tro på dette. Alle informantene formidlet respekt for tros mangfold samtidig som de var bevisste på hva de trodde på selv. Flere understrekte at de svarte bekreftende hvis barn spurte om de trodde på Gud, men at de snakket om at mennesker tror forskjellig, «og at det er greit», som informantene i OK2 sa det.

I AK3 var informantene opptatt av at det skulle være naturlig å prate om Gud og Jesus i det daglige, og informantene i OK3 mente at mange mennesker var for redde for å «nevne Gud og Jesus», en tabuisering barnehagen ikke skulle bidra til. I AK2 presiserte vedtektene at «Barna skal få etisk veiledning i kristen etikk», og informantene fortalte at dette bidro til å gjøre kristendom synlig i det daglige gjennom spørsmål om rett og galt. Mange informanter snakket om å la tro og trosutøvelse fremstå som naturlig, ikke minst i den jødiske barnehagen. Her fortalte informantene at barnehagen ønsket å styrke barnas jødiske identitet. I barnehagen kunne de jødiske barna oppleve å være i majoritet, mens de ellers i livet ville være en liten minoritet. Samtidig formidlet hun at det ikke var barnehagens oppgave å oppdra til tro, og hadde gjennomgående støtte for et slikt synspunkt fra de øvrige informantene i tros- og livssynsbarnehagene. Ingen fortalte om negative reaksjoner på barnehagens arbeid med livssynsvedtekten og ERF, snarere tvert om. Mange informanter understrekte at de fikk positive tilbakemeldinger på det, og at foreldrene valgte deres barnehage nettopp på grunn av livssynsvedtekten. Informantene i den islamske barnehagen sa for eksempel at foreldrene forventet trosopplæring, men presiserte at de ikke kunne gi det i barnehagen.

FORSKJELLER I PLANTOLKNING OG -ANVENDELSE

I avsnittene over har vi beskrevet likheter og forskjeller i hvordan styrere og pedagogiske ledere tolket og fortalte om hvordan de praktiserte målformuleringene i ERF om religion og religiøs tradisjonsformidling. Så godt som alle informanter uttrykte høy bevissthet om rammeverket eller den formelle planen, men de tolket og operasjonaliserte læringsmålene ulikt. Det er helt i samsvar med Goodlads teori og ikke overraskende, men forskjellene er store og til dels større enn forventet. Vi fant markerte sprik mellom den formelle planen på den ene siden, og den oppfattede og operasjonaliserte planen på den andre siden. Toft og Rosland (2014) fant en lignende forskjell. Informantene våre begrunnet valg av høytider som ble markert, med kontekst og hvilke religioner som var representert i barnegruppen, og brukte dermed et tolkningsrom i den formelle planen. Selv viste informantene knapt til egen kunnskap og kompetanse som grunn for å utelate noen høytidsmarkeringer, men det betyr ikke nødvendigvis at slike forhold var uvesentlige for den operasjonaliserte planen. Som forventet gikk det et hovedskille mellom de offentlige barnehagene med vanlig formål, og tros- og livssynsbarnehagene. I sistnevnte tilfelle skal livssynsvedtekten også skal være styrende, og det er naturlig å ha høy bevissthet om de religiøse delene av ERF. Samtidig var det vesentlige forskjeller innenfor hver barnehagetype.

Vi har tidligere innført et skille mellom høyprofilerte og lavprofilerte kristne barnehager som la henholdsvis stor og liten vekt på livssynsvedtekten (Sødal & Hovdelien 2020:114–115). Dette skillet har overføringsverdi og kan også brukes om andre tros- og livssynsbarnehager enn de kristne, og om offentlige barnehager til tross for at de ikke har særskilt livssynsvedtekt. Med høyprofilerte barnehager sikter vi i denne studien til barnehager der informantene fortalte om mye religiøs formidling og variert metodebruk. I slike barnehager utnyttes tolkningsrommet i den formelle læreplanen maksimalt. I de tros- og livssynsbarnehagene som vi grupperer som høyprofilerte, OJ, AK3 og AK6, var det ifølge informantene og årsplanene mye religiøs formidling og jevnlig kontakt med eier eller andre religiøse organisasjoner lokalt. Metodemangfoldet i den religiøse formidlingen var etter sigende stort, og arbeidet med livssynsvedtekten fremstod som godt integrert ved høytider så vel som i hverdagen. Under intervjuene viste informantene ofte til livssynsvedtekten og egen forpliktelse på den.

Med lavprofilerte barnehager sikter vi her til barnehager der den religiøse formidlingen ifølge informantene er liten og metodebruken begrenset. Tolkningsrommet i den formelle planen utnyttes lite, og det er et åpent spørsmål om alle deler av planens formelle krav er innfridd. I de tros- og livssynsbarnehagene som vi grupperer som lavprofilerte, OI, OK1 og OK4, fortalte informantene om forholdsvis sjelden og lite integrert religiøs formidling, og om begrenset metode-mangfold. De øvrige tros- og livssynsbarnehagene befant seg i en mellomposisjon

mellom de høy- og lavprofilerte. Vi tolker skillene mellom høy- og lavprofilerte dels som uttrykk for forskjeller i livssynsvedtektene som er store, og dels som uttrykk for ulike planforståelser som kan være påvirket av mange forhold, så som kunnskaper, holdninger, livssyn og preferanser blant de ansatte og foreldrene.

Undersøkelsen viste at ingen tros- og livssynsbarnehager fra Agder kan regnes som lavprofilerte, mens bare én fra Oslo, den jødiske, kan regnes som høyprofilert. Det er påfallende og kan tyde på at tros- og livssynsbarnehagene er preget av henholdsvis sekulariteten i Oslo, og den høyere andelen av religiøs aktivitet på Agder. Funnet indikerer at flere enn individuelle faktorer ligger til grunn for den oppfattede planen. Flere informanter på Agder enn i Oslo hadde bakgrunn fra frikirker eller lavkirkelige organisasjoner som gjennomgående er mer religiøst aktive enn medlemmer flest i Den norske kirke, og enkelte av dem hadde det vi oppfatter som maksimalistiske tolkninger av den formelle planen. Den jødiske stod i en særstilling som høyprofilert. Det tilskriver vi den unike minoritetsposisjonen jøder har i Norge, tallmessig og historisk. Den kan forklare hvorfor det her ble arbeidet ekstra mye med å formidle kunnskap om jødisk liv og tradisjon, og med å bygge jødisk identitet. Det dreide seg imidlertid ikke om noen «skjult» plan med en ekstra religiøs dimensjon, da de religiøse sidene ved hverdag og høytid var åpent kommunisert i de lokale planene. I den islamske barnehagen påpekte informanten derimot at barnehagen først og fremst var å forstå som en nærmiljøbarnehage, underforstått ikke særlig forskjellig fra kommunale barnehager. Dette var overraskende da vi hadde forventet større vekt på barnehagens islamske formål.

Informanter fra høyprofilerte offentlige barnehager, A3 og A4, fremhevet uttrykk som «kristne og humanistiske verdier» og «kristen og humanistisk arv og tradisjon» fra formålsparagrafen og ERF, og de religiøse målformuleringene i fagområdet som de anså seg forpliktet på. De trakk ikke inn sitt eget livssyn som motivasjon for dette arbeidet. Disse informantene argumenterte for å utvikle barns kulturkompetanse gjennom blant annet kristen tradisjonsformidling i forbindelse med de kristne høytidene og kirkebesøk, og for å synliggjøre livssynsmangfold.

I de offentlige barnehagene som vi grupperer som lavprofilerte, A2, O2 og O3, la informantene størst vekt på fellesverdiene i formålsparagrafen og på de etiske målformuleringene i ERF. Den religiøse tradisjonsformidlingen fremstod som marginal i disse barnehagene. Jul ble markert, eventuelt også eid hvis det var muslimske barn i gruppen, men knapt andre høytider. Dette funnet indikerer minimalistiske tolkninger av rammeplanens høytidsformuleringer som så ut til å virke sekulariserende. Resten av de offentlige barnehagene sto i en mellomposisjon med begrenset religiøs formidling.

Det er ikke noe i rammeplanen som tilsier minimalistiske tolkninger av R'en for religion i fagområdet, og maksimalistiske tolkninger av E'en for etikk og F'en

for filosofi. Likevel så noen informanter ut til å tolke den formelle planen slik. Det er nærliggende å tro at deres egne holdninger og personlige livssyn kombinert med kulturen i personalgruppen, foreldregruppen og lokalmiljøet kan forklare mye av spriket mellom den formelle og den operasjonaliserte planen på dette punktet. Samtidig er det vanskelig å dokumentere dette med intervjuene. Vi spurte informantene om de mente eget livssyn kunne få betydning for planlegging og yrkesutøvelse, men fikk få klare svar. Det er mulig at spørsmålet ble oppfattet som påtrengende og mistenkeligjørende i retning av at informantene ikke var profesjonelle nok i møte med R'en i fagområdet. Flere svarte at personalet snakket seg frem til enighet eller kompromissløsninger. Dette kan indikere at de mente livssynet til den enkelte ikke betydde så mye.

Vi fant tydelige likhetstrekk mellom de lavprofilerte tros- og livssynsbarnehagene og de høyprofilerte offentlige barnehagene. Her var religiøse bordvers en slags grensemarkør og forekom ikke i de offentlige barnehagene. For de offentlige barnehagenes vedkommende var det etter vår vurdering best samsvar mellom den formelle, den oppfattede og den operasjonaliserte planen i de høyprofilerte barnehagene. I disse barnehagene formidlet informantene det vi regner som rimelige og adekvate tolkninger av målformuleringene fra ERF. De la vekt på dem ved høytider og til dels ellers i hverdagen, og de arbeidet ikke ensidig kognitivt med dem gjennom fortelling. En del av de lavprofilerte offentlige barnehagene så derimot ut til å nedprioritere de målformuleringene om religion som er foreskrevet i rammeplanen. Her var det også en lite variert metodebruk.

Det var vanskeligere å vurdere og sammenligne forskjeller mellom plannivåene i tros- og livssynsbarnehagene fordi livssynsvedtektene og føringene fra eierne var forskjellige. Vi fant ikke noen «skjult plan» i disse barnehagene, og konkluderer med gjennomgående godt samsvar mellom den formelle, den oppfattede og den operasjonaliserte planen for tros- og livssynsbarnehagene sett under ett. Maksimalistene fra denne gruppen og årsplanene som de hadde vært med på å utarbeide, var åpne om hvordan den formelle planen ble tolket og forsøkt realisert. Dersom vi bare vurderer ut fra rammeplanens generelle deler kombinert med de nevnte målformuleringene i ERF, og dessuten sjalter ut hensynet til livssynsvedtekt, var det informantene fra de høyprofilerte offentlige barnehagene og de lavprofilerte tros- og livssynsbarnehagene og mellomgruppen fra samme, som formidlet at de lå tette på rammeplanen, og som etter vårt syn hadde best samsvar mellom den formelle og den operasjonaliserte planen.

	A 1	A 2	A 3	A 4	O 1	O 2	O 3	AK 1	AK 2	AK 3	AK 4	AK 5	AK 6	OK 1	OK 2	OK 3	OK 4	O J	O I
Markerer jul	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
Markerer påske + evt. andre kristne høytider			x		x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
Markerer eid	x		x	x	x	x	x										x		x
Markerer høytider fra andre religioner enn kristendom og islam					x	x												x	x
Besøker kirke, menighet, moské og synagoge	x		x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Primært verbal formidling	x	x				x	x												
Metodemangfold, tilsvarende andre fagområder			x	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Planlagte opplegg om religion utenom høytidene								x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Fig. 1 Oversikt over høytidsmarkeringer og metodebruk i barnehagene.

KONKLUSJON

Undersøkelsen avdekket tolkningsforskjeller og fortellinger om ulike praksiser i arbeidet med R'en for religion i ERF. Forskjellene gikk dels mellom de offentlige barnehagene og tros- og livssynsbarnehagene, og dels internt i begge barnehagetyper. Spriket mellom den formelle og den operasjonaliserte planen fortonte seg gjennomgående som større i de offentlige barnehagene enn i tros- og livssynsbarnehagene. Ifølge Toft og Roslands undersøkelse fra Helgeland markerte ingen av barnehagene ikke-kristne høytider (Toft & Rosland 2014:213). Krogstad og Hidle konkluderte i sin studie (2015:14–15) med at også barnehager som har barn med minoritetsreligiøs tilknytning, i liten grad driver høytidsmarkering slik rammeplanen krever det. Krogstad gjorde feltarbeid i én barnehage der det var barn med muslimsk bakgrunn. Her var det heller ingen aktiviteter i forbindelse med muslimske høytider (2017:9). Vi fant en mer nyansert praksis i de 19 barnehagene vi intervjuet i, i den forstand at noen informanter fortalte at den

muslimske høytiden eid faktisk ble markert. Flere informanter fra de offentlige barnehagene formidlet likevel minimalistiske tolkninger av læringsmålene om religion i retning av at de var innfridd hvis barnehagen markerte jul og var positive til høytidsmarkering fra religioner som barna representerte. Disse informantene la vekt på at barns spørsmål og kommentarer om religion ble møtt på en åpen måte, og tok hensyn til (islamske) matregler og andre religiøse forbud. I møte med denne informantgruppen etterlyser vi større bevissthet om R'en i den formelle planen. Fravalg og reduksjon er også valg med konsekvenser.

Mindretallet av informantene fra de offentlige barnehagene tolket de samme målformuleringene bokstavelig og opplevde seg forpliktet på å markere høytider i flertall slik rammeplanen foreskriver. De ga plass til den religiøse bakgrunnen for høytidene og fremhevet gjerne at formidling av kristen kultur(arv) var en integrert del av det å ivareta formålsparagrafen. Utsagnene deres var, slik vi ser det, rimelig godt forankret i hele den formelle planen. Det er like fullt et sentralt funn at religion fortonte seg som et sjeldent tema i hverdagen i alle de offentlige barnehagene der vi gjorde intervjuer.

I tros- og livssynsbarnehagene fremstod livssynsvedtekten og målformuleringene i ERF som tydelig styrende for hverdag og høytidsmarkering. Her fant verdiformidlingen sted gjennom «den daglige kommunikasjonen med barn og foreldre», som informanten i AK6 sa det. I denne informantgruppen hadde enkelte problemer med å formulere forskjeller mellom formidling og forkynnelse, og vi etterlyser større bevissthet om dette.

Hovedfunnet vårt – at det er betydelige forskjeller i forståelsen og praktiseringen av et formål og deler av et fagområde som er felles for alle barnehager, samsvarer ellers med egne erfaringer som barnehagelærerutdannere. Det samsvarer også med erfaringene til flertallet av de informantene våre som hadde arbeidserfaring fra begge barnehagetyper (A3, AK2, AK3, AK4 og AK6). Disse informantene mente at forskjellene mellom barnehager med vanlig formål og barnehager med livssynsvedtekt, var stor i hverdagen. Barnehagen fortoner seg uansett ikke som noen «søndagsskole» i materialet vårt. Et par høyprofilerte tros- og livssynsbarnehager lå forholdsvis nær religiøst barnearbeid i enkelte metoder, mens de lavprofilerte offentlige barnehagene lignet mer på en «sekulær hverdagsskole» der religion knapt var synlig i det daglige. Samtidig la informantene gjennomgående vekt på at barnehagen var en pedagogisk virksomhet. Det kunne også leses ut av lokale vedtekter og planer.

LITTERATUR

- Giddens, Anthony. 2003. «Social science as a double hermeneutic.» I Delanty, Gerard & Strydom, Piet. (red.) *Philosophies of Social Science. The Classic and Contemporary Readings* (s. 400–404). Maidenhead: Open University Press.
- Goodlad, John I., Klein, M. Frances, & Tye, Kenneth A. 1979. «The Domains of Curriculum and Their Study». I Goodlad, John I, (red.) *Curriculum Inquiry. The Study of Curriculum Practice* (s. 43–76). New York: McGraw-Hill Book Company.
- Goodlad, John I. (red.). 1979. *Curriculum Inquiry. The Study of Curriculum Practice*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Gulbrandsen, Lars., & Eliassen, Erik. 2013. *Kvalitet i barnehager. Rapport fra en undersøkelse av strukturell kvalitet høsten 2012* (NOVA-rapport nr.1/2013). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Gundem, Bjørg Brandtzæg. 2003. *Skolens oppgave og innhold*. Oslo: Gyldendal.
- Hovdelien, Olav. 2012. «Barnehagens formålsparagraf – hvordan skal den forstås?», *Prismet* 2–3:105–114.
- Hovdelien, Olav. 2018. «Forskning på religion og livssyn i barnehagen – oversikt og tendenser 1996–2018», *Prismet* 4, 281–301. DOI: <https://doi.org/10.5617/pri.6588>
- Krogstad, Kari. 2017. «Religious Festivals in Early Childhood Education and Care (ECEC) Institutions. A Norwegian Case Study», *Tidsskrift for Nordisk Barnehageforskning*, 16 (3). doi: <https://doi.org/10.7577/nbf.2158>
- Krogstad, Kari & Hidle, Kari-Mette Walmann. 2015. «Høytidsmarkering i religiøst mangfoldige barnehager», *Tidsskrift for nordisk barnehageforskning*, Vol. 9 (6) s. 1–17.
- Kunnskapsdepartementet. 2017. *Rammeplan for barnehagen. Innhold og oppgaver*. <https://www.udir.no/globalassets/filer/barnehage/rammeplan/rammeplan-for-barnehagen-bokmal2017.pdf> (hentet 17.3. 2021)
- Kunnskapsdepartementet. 2018. *Barnehagelærerrollen i et profesjonsperspektiv – et kunnskapsgrunnlag*. Oslo: Departementenes servicesenter F-4450B.
- Lov om barnehager (barnehageloven), https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64#KAPITTEL_1 (hentet 30.1. 2020)
- Riksrevisjonens undersøkelse av styring og forvaltning av barnehagetjenesten. Dokument nr. 3:13 (2008–2009), Oslo: Departementenes servicesenter.
- Stubø, Ingebjørg. 2010. «Nye formålsparagrafer i skole og barnehage. Forholdet mellom universelle og partikulære verdier og verditradisjoner», *Norsk teologisk tidsskrift* 4:229–254.
- Sødal, Helje Kringelbotn. 2018. *Kristen arv og tradisjon i barnehagen*. 6. utgave. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Sødal, Helje Kringlebotn & Hovdelien, Olav. 2020. "Kristne barnehager", *Prismet* 2, 107–124. DOI: <https://doi.org/10.5617/pri.8001>
- Thoresen, Ingeborg Tveter. 2006. «Barnehagen i støpeskjeen», *Prismet* 1:17–33.
- Thoresen, Ingeborg Tveter og Winje, Geir. 2017. *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen*. 2. utg. Oslo: Cappelen Damm.
- Toft, Audun. & Rosland, Kristine Toft. 2014. «Barnehager og høytidsmarkering. En gjennomgang og diskusjon av begrunnelser knyttet til manglende markering av ikke-kristne høytider», *Prismet* 4:211–225.
- Utdanningsdirektoratet/BASILs innrapportering, <https://www.barnehagemonitor.no/mangfold-og-eierskap/> (hentet 31.10. 2020)
- Østrem, Solveig. et al. 2009. *Alle teller mer. En evaluering av hvordan Rammepplan for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart*. Rapport 1/2009. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.